

М. І. Філон

Зі спостережень над лексикою і поетикою плачу Ярославни: *а ркучи* (*аркучи* ?)

Багаторічна історія наукового вивчення „Слова о полку Ігореві” свідчить про постійний, живий і глибокий інтерес мовознавців до лексичного складу пам’ятки. У поле зору дослідників потрапляють і цілі лексико-семантичні групи слів, і поодинокі номінації або навіть граматичні форми окремих номінацій.

З огляду на специфіку письма „Слова” важливим завданням є дискретизація тексту пам’ятки, тобто виділення окремих слів і прочитання їхніх значень. Узагалі це завдання стосується всіх давніх пам’яток, а його вирішення вимагає застосування адекватних матеріалові методів дослідження: „Найбільша проблема філології давніх текстів – членування на слова – етимологічна по своїй суті. Давні тексти, письмо яких відоме, а членування слів проблематичне й уможливорює багато трактувань, можуть прочитати зрештою тільки етимологи. Нерідко для давніх текстів суцільне написання (*scriptio continua*) разом із природним спотворенням первісного тексту утворює перепону, яку важко подолати інтерпретатору, не вдаючись до етимології [21:54–55].

Щодо предмета нашого дослідження, точніше двох його сторін – змістової і формальної – слід відзначити таке. Мовознавці розглядають (*а*)*ркучи* як дієприслівник (при тому, що його семантика видається самоочевидною – „примовляючи”) з кореневою редукацією голосного, утворений від форми теперішнього часу дійсного способу дієслова *речи* – спільносл. **rekti*, старослов. *рещи*, *рек*, про яке Мейє свого часу сказав так: “Це дієслово ... зі своїм абстрактним іменником *рѣчь* становить цілком індоєвропейський тип; у слов’янських мовах воно до цих пір було ізольованим, але слово це знайдено у мові крайнього сходу індоєвропейської спільноти: тохар.

А *rake*, В *reki* “річ” [11:405]. Утім, в етимологічному плані саме дієслово все-таки залишається ізольованим, оскільки **rekti* – це “єдине у слов’янських мовах немотивоване *verbum dicendi* з вихідним етимологічним значенням “говорити” і відсутністю для праслов’янського рівня внутрішньої форми” [20:179].

Різниця в поглядах науковців стосується „зовнішнього” членування цієї словоформи. Дослідники інтерпретують її по-різному: як *аркучи* або *а ркучи*, раз-по-раз звертаючись при цьому (інколи спеціально, інколи принагідно) до висвітлення фонетичних і граматичних характеристик слова. Так, свого часу А. Булаховський писав: „Звичайно ж у виданнях „Слова” *аркучи* подається разом. Але це не відповідає, проте, значенню форми. У „Матеріалах” І.І. Срезневського правильно, згідно з її давньоруським смислом, пишеться *а ркучи*. *Ркучи* не отримувало при собі додаткового початкового звука на кшталт російських діалектних *аржаной* і под., а поєднувалося із сполучником *а*, що надає дієприслівникові спеціального смислового відтінку „при цьому ...” Показовим є те, що недієприслівникові форми, які починаються з *рк*, ніякого приставного звука перед собою не отримують” [5:452].

У словнику-довіднику „Слова о полку Игореве” подано обидві форми: *а ркучи* і *аркучи* [15:38]. У цьому зв’язку Д. Лихачов зауважує: „У „Слові” і в Давній Русі навіть ритуал плачу, який у всіх випадках вимагав слів або співу, супроводжувався позначенням „*а ркучи*” або „*аркучи*” (яка з цих форм правильна, не визначено)” [8:248].

Якщо схилитися до думки, що правильною є лише форма *а ркучи*, а інша – *аркучи* – виникла внаслідок помилкового прочитання цього місця пам’ятки, а потім його передавання за традицією, виникає цілком закономірне питання: як бути з виділенням форми *аркучи* у текстах інших, пізніших пам’яток (до речі, приклади такого прочитання наведено у вже згаданому словнику-довіднику „Слова”). Очевидно, не можна пояснити тільки впливом традиції і те, що академік С. Обнорський, розглядаючи колишні дієприкметники у „Слове”, виділяє саме форму *аркучи* [12:61], як і те, що

Є. Тимченко, посилаючись на текст „Слова” та Четї-Мінеї (XV ст.) теж подає у своєму „Історичному словнику української мови” форму *аркучи* – „кажучи, мовлячи” [19:32]. Утім, судячи з усього, у такій формі ні С. Обнорський, ні Є. Тимченко не вбачають нічого особливого: для них слово *аркучи*, очевидно, не потребує спеціальних пояснень і наведення додаткової аргументації.

Отже, прихильники і першого, і другого погляду на фонетичні межі аналізованої словоформи, по-різному дискретизуючи її (відповідно як *а ркучи* чи *аркучи*), спільні у своїх поглядах на походження своєї словоформи і не розглядають її як етимологічно темне місце пам’ятки. Можна лише здогадуватися про усі необхідні для виділення саме дієслівної форми *аркучи* підстави теоретичного і практичного характеру, якими оперують дослідники. Ці здогадки, формуючи, звичайно, загальне уявлення про специфіку розуміння проблеми, не є абсолютно довільними. У цьому зв’язку можна звернутися до відповідних словникових статей у різних лексикографічних працях. Мовознавці, виділяючи словоформу *аркучи*, використовують матеріали інших мов, зіставний аналіз яких (із урахуванням особливостей появи протези в українських та російських діалектах) дає результати, цілком достатні, на думку дослідників, для пояснення [a] у *ркучи* як приставного голосного. Наприклад, словникова стаття на *аркучи*, подана у вже згаданому вище Історичному словнику Є. Тимченка містить указівку на польське *arżkąc*. Цікавим у цьому зв’язку видається те, що „Słownik etymologiczny języka polskiego” О. Брюкнера до *rzec* наводить форми *arżkąc*, і – особливо – давні *arżka* та *arżką*: „*Rzec, rzekę i rzeknę; częstotliwie rzekać, na Śląsku do dziś o 'pacierzu'; we złożeniach: narzekać, przyrzekać, wyrzekać, zarzekać się. Pierwotne krótkie e w rzekę przechodzi w polgłoskę, » ulatnia się «, więc: rżkąc, arżkąc, 'mówiąc', a dawniejsza forma arżka i arżką*” [4:474]. А В. Махек у своєму „Etymologický slovník jazyka českého a slovenského”, етимологізуючи *řici*, вказує на „přislovce *arčí*”, із початковим [a], і висловлює зауваження щодо архаїчності кореня дієслова *řici* та його значення: „*Jak dokazuje přítomnost ablautu ь/e/o/ě, je to*

stary kořen “intelektualní”; i když onde znamená ‘křičet’, není proto ještě zvukomalebný. Lit. rekti se klade i o plačtivem křiku děti – srov. naše nařikati! [10:435].

Узагалі тенденція виділяти *аркучи* як заголовне слово окремої статті, або як одну із граматичних форм дієслова *речу* і поміщати її у відповідну словникову статтю прослідковується у слов'янській лексикографії вже у ХІХ столітті. У “Полном церковнославянском словаре” Г. Дяченка, виданому на межі ХІХ–ХХ ст., є стаття на слово *аркучи* і водночас це слово подане у статті на дієслово *реку*, причому тут же подано і санскритське *аркауати*: “Реку – (церк.-слав.) = говорю; санскр. *аркауати* – говорить, хвалить (*аркучи* вь Слов о полку Игорев.), *рек (рекате)* – думать, соображать” [6:547].

Порівняймо із давньоіндійським *arc (pr.arcati)* – 1. сіяти; випромінювати; 2. співати; 3. оспівувати, вихвалити; 4. поважати, шанувати; 5. вітати. *Arka* – 1. промінь; 2. сонце; 3. пом. рг. бог сонця; 4. гімн; 5. співи; 6. співак. Давньоруське *реку* і давньоіндійське *arc* хоч вирізняється деякою подібністю семантики, однак етимологічно вони не пов'язані між собою: *arc (arcati)* містить індоєвропейський корінь **arg* зі значенням “світлий, ясний”, що розвинув у собі значення “мовлення”. Пор.: латинське *arguere* – “показувати, вияснити, доводити, стверджувати”, можливо, ісландське *arga* – “крик, зойк”.

Усі наведені вище факти, якими б обмеженими вони не були, хоч і не дають можливості з цілковитою упевненістю запропонувати єдине потрактування означеної словоформи, однак цілком виразно позбавляють необхідності продукувати, як це часто буває у таких випадках, нові версії пояснення *аркучи* на кшталт зведення його до запозичення пізнішого часу, коли вже відбулася метатеза у початкових звукосполуках [ort], [olt] або пояснення як слов'янського архаїзму, у якому, можливо, подібно до окремих давньоболгарських архаїзмів не відбулася метатеза. Безперечно, питання про статус і характер [a] щодо *ркучи* пов'язане із особливостями визначення кореневого вокалізму дієслова *речу*.

На думку А. Мейє, у тому випадку, коли “корінь закінчується на приголосну проривну або фрикативну, нульовий

ступінь голосного був неможливий ... Корені цієї форми звичайно мають у теперішньому часі вокалізм кореня *e*; відповідний інфінітив є кореневим із цим же вокалізмом. По-друге, дієслівні корені, які закінчуються на задньоязикову приголосну, мають у наказовому способі *ь* замість кореневого *e*. Корінь виявлено в такому ж значенні у тохарській мові; але кореневого тематичного теперішнього часу, подібного *рекж*, за межами слов'янських мов немає. У чеській мові, де *r* перед *e* змінюється на *ř*, коренева форма узагальнена, і ми маємо *řku* [11:173–174]. У слов'янському мовознавстві існує й де-що інше пояснення кореневого вокалізму розглядуваного дієслова. Це пояснення належить О. Соболевському: „Кстати замѣтимъ, что древне-русское, весьма обычное въ памятникахъ *ръку*, *ръчеши* (уже въ Архангельскомъ Ев. 1092 г. 10 об., 54), *ръка* (причаст.), откуда *рку*, *рка* и т. п., не имѣють ничего общаго съ только что указанными случаями выпаденія гласныхъ. Въ этомъ глаголѣ образование *ь* относится къ древнѣйшей, общеславянской эпохѣ; чеській языкъ имѣеть *řku*, *řka* і т.п., ст.-польскій — *rzkać*, *rzkomu*; въ среднеболгарскомъ Карпинокомъ Ев. XIII в.: *ръче* 54 об. [17:99].

Проте теза О. Соболевського про особливий характер *ь* у дієслівних формах на зразок *ръку* не здобула свого часу визнання серед науковців. Натомість хрестоматійною стала інтерпретація О. Мейє.

Так, А. Булаховський навів приклади із редукцією кореневого голосного, відзначивши при цьому: „... давньоруська мова, незалежно від місця написання тих чи інших пам'яток, виявляє саме таку, як у „Слові”, різноманітність уживання форм без редукції і з редукцією кореневого голосного” [5:451]. Дослідник інтерпретує такі дієслівні форми у руслі тези Мейє про редукцію голосного у наказовій формі дієслова: „Форми з редукцією голосного звука кореня первісно належали тільки наказовому способові — ст.-сл. *рыцн*, *рыцѣте* <...> Найбільш природно форми наказового способу могли вплинути на форми теперішнього — майбутнього дійсного способу” [5:451].

Якщо давньоруські дієслівні форми *ркоша*, *ркохомъ*, *ркли*, *рка*, *ркучи* розглянути в контексті відповідних утворень із редукованим голосним у мові польській та чеській, то виявляється, що вплив кореневої форми дієслова *речи* у наказовому способі із редукованим голосним на його інші кореневі форми, очевидно, не слід перебільшувати.

Безумовно, є всі підстави, услід за В. Махеком та деякими іншими дослідниками, говорити про кореневий вокалізм праслов'янського **rekti* як “Tvary od 3 stupňu”, серед яких – “1 гьк: řku” та “2 rek” [10:434–435].

Чергування *rkы* – *reky*, доводить Л. Садник, є особливою формою аблауту. Дослідниця обґрунтовує думку, підтриману, наприклад, Х. Бірнбаумом, про „ранню презентну форму **rĕkq* поряд із засвідченою *rekq*, а нульовий ступінь у кореневому вокалізмі імперативів типу *rĕci* (:презентс *rekq*) вона оцінює, услід за Вайаном, як явище вторинне” [див.: 3:183]. Прийняття такої точки зору цілком природно виводить на питання про розвиток сонорних у зв'язку із занепадом редукованих.

Як відомо, втрата *ь* у слабкій позиції після *r*, що стояв на початку слова, привела до посилення звучання сонорного й перетворення його на складотворчий. Подальший розвиток сонорного у різних діалектах слов'янських мов відбувався, як відомо, з певними відмінностями. У словаків для уникнення складотворчого плавного на початку слова розвинувся вторинний *h*: *hrdza* або (частіше), як зазначають дослідники, представлено голосний: *ordza* – *erdza* – *ardza*; у старопольській мові складотворчість початкового сонорного, після занепаду редукованого, що стояв за ним, теж „зникала” шляхом розвитку перед ним приставного голосного. Прикметно, що форма *arzkacz* із протетичним голосним засвідчена уже в давньопольських пам'ятках [див.: 1:254]. У південно-західних діалектах давньоруської мови перед сонорними приголосними на початку слова, якщо після сонорних був зредукований [ъ] або [ь] у слабкій позиції, розвивався приставний [i]; крім того, усім давньоруським діалектам відоме виникнення (хоч

і рідше від [i]) приставного голосного [o]: діал. *аржаной* ← *ръжанги*, білоруське *Ориша* ← *Ръиша* [див.: 7:198–200].

Особливий інтерес викликають звукові зміни у сполученні *рк* в українській мові. За спостереженням Ю. Шевельова, в українській мові „ранньосередньоукраїнського етапу” сполучення типу *рк* на початку слова зазнає перетворень: спостерігаються *азь иркж*, *ирцѣ*, *ирци*, а також *ар* у діалектному (північноукраїнському) варіанті, представлене у дієприслівнику *арекучи*. При цьому дослідник наводить відповідний приклад із Четві-Мінеї 1489 р. [див.: 23:588].

З огляду на наведені вище перетворення у сполученні з *рк* в українській мові безумовну верифікаційну значущість становлять звукові вияви застарілого *ректи* у гуцульських говірках, відомих своєю архаїчністю. Тут спостерігаються форми *ирчи*, *ерци*. Важливість таких свідчень сучасного українського діалектного матеріалу важко переоцінити. Чи підтверджують інші живі факти української мови наявність протетичного [a], очевидно із [o] у корені *рк-* „казати”? Це питання особливо актуальне тому, що і Тимченко, і Ю. Шевельов посилаються тільки на Четві-Мінеї кінця XV ст. На жаль, таких фактів виявити поки що не вдалося. Однак є свідчення російського діалектного матеріалу.

Так, не можна не звернути увагу на діалектне російське слово *аркати*, на нашу думку, із протетичним [a] і коренем *-рек-* у формі *рк*. Псковське *аркати* – “приговаривать” [13:69], архангельське *аркаты* – “кричать, шумно вести себя” [2:74], *аркаты* – 1. дразнить (собаку). Сиб. Урал.; 2. дразнить (людей). Сиб. Урал.; 3. браниться, вздорить. Перм., Средн. Зауралье; 4. кричать, шуметь; 5. приговаривать [14:275]. Зауважимо, що існує й інше пояснення цього слова. У словнику М. Фасмера подана така коротка інформація про це слово: “*аркаты* – “кричать, бранить”, пермск.; по мнению Шахматова ... родственно др.-інд. *ṛkati* – “храпеть” и русск. *ерыкну́ть* – “звать”. Ненадежно” [22:87].

Таким чином, судячи з усього, аналізоване дієслово у праслов'янській мові мало корінь із різним вокалізмом – *e* та *ь*, які, припускаємо, у своєму фонетичному розвитку про-

довжують відповідно: *rekti < індоєвропейське *gēk, а гьк < індоєвропейське ймовірне ṛk, існування якого засвідчують давньоіндійські ṛs – “священна пісня, гімн” і ṛkva – “який співає”. Втрата складотворчості початкового ṛ у **rk** на слов’янському ґрунті приводить до появи голосного (очевидно, саме його Соболевський називає таким, що має особливу природу) після сонорного приголосного.

Поява протетичного голосного у скупченні **рк-** ← **рьк-**, засвідчена писемними давньоукраїнськими пам’ятками, відбиває властиву для української мови (простежену у деяких інших слов’янських мовах) зміну, спричинену занепадом **ь**. Але ця зміна, безперечно, відбулася вже після написання “Слова”. Саме тому слід говорити про наявність у тексті пам’ятки синтагми: сполучник **а** + дієприслівник (колишній дієприкметник) **ркучи**.

Утім, питання про **а ркучи** очевидно, ще потребує свого подальшого аналізу і останню крапку тут ставити ще рано. Це стосується не тільки форми аналізованого слова, але і його змісту. Як і багато інших дієслів із значенням “мовлення”, дієслово **речи** та слова, що містять корінь **-рек-** часто використовувалися у давній культовій практиці, народній магії. Про таке використання свідчать, наприклад, збережені до сьогодні вирази **уроки** (хвороба), **урекливий**, **зурочити**. “Плач Ярославни”, безумовно, свідчить про використання дієслова **речи** у одній із його граматичних форм у культовій практиці. При цьому слід зауважити, що дієслово **речи** у давньоруській мові відзначається полісемічністю. Так, наприклад, у “Матеріалах” І. Срезневського наведено кілька його значень: “говорить, сказать”, “упрекать, бранить”, “пожелать, попросить”, “называть”, “упомянуть”, “указать” (18:118–120) і немає жодної певності, що у “Слові” реалізується значення “говорити, казати”. У цьому зв’язку значний інтерес викликають поетичні переклади Слова, зокрема українською мовою, в яких тричі вжита у плачі Ярославни формула **плачеть ... аркучи** в одному перекладі щораз інтерпретується по-іншому, наприклад, у Т. Шевченка відповідно перший раз І. “квилить, плаче”, другий – “сумує, квилить, плаче рано і каже”, а третій раз –

“і плаче, плаче ... і каже”; у Л. Черняхівського – 1. “кличе”; 2. “проклинає”; 3. “промовляє”, а в перекладах інших авторів – однаково: у Руданського “кличе ... воркує словами”, Ю. Федьковича – “голосить ... і приповідає”, І. Франка – “за-ридала”, у П. Мирного – “плакала-ридала, словами примовляла”, В. Шурата – “плаче ... примовляючи словами”, М. Рильського – “плаче-тужить ... словами примовляючи” [див.: 16:66–204].

Питання про семантику *а ркучи* безпосередньо пов’язане із питанням про поетику плачу Ярославни. Інтерпретація значення аналізованої словоформи, найбільш вірогідне його тлумачення значною мірою повинні ґрунтуватися на врахуванні особливостей поетики і художньої логіки самого плачу (у його проекції на весь текст “Слова”).

Тут видається важливим, використовуючи лінгвістичні засоби “конструювання” досліджуваного місця пам’ятки, водночас відштовхуватись від того, що її “стиль – *trobar clusí*” “*ornatus olifficillis*” – ґрунтується на багатоплановому символізмі й багатий на сміливі контрасти, витончені просторові й часові дигресії, сокровенні натяки й загадки, складну гру тропів і фігур, спеціальне суміщення неспоріднених жанрів і джерел” [25:421], – суміщення, яке у плачі Ярославни, за спостереженням В.П. Андріанової-Перетц, реалізується у поєднання традицій “причитаний” і язичницьких “заклинань”.

У вступній частині плачу виразно маніфестується його основна ідея – ідея допомоги: “*Полечю?*, – *рече*, – *зегзицею по Дунаеви, / омочю бебря ѿ рукавъ въ / Каялѣ рѣцѣ, утру князю кровавыя его раны на жестоцѣмъ его тѣлѣ*”. Перспекція вступної частини на основний зміст плачу створює його семантичний синкретизм, в якому ідея жалоби, поєднуючись з ідеєю допомоги, означеною більшою мірою імпліцитно, формує смисловий потенціал кожного із трьох повторів *Ярославна рано плачеть ... а ркучи*.

Як зауважує Р. Якобсон, адресати плачу – сонце, вітер, річка – належать до трьох рівнів світобудови, відбитих у космологічній традиції індоєвропейських народів [24:32]. Прикметним, зрештою, є не тільки те, що ці адресати відбивають

дохристиянську культову символіку, а міфологічність образів сонця, вітру й ріки виразно означена в старожитних зразках східнослов'янського фольклору, але й те, що, наприклад, ці образи, зберігаючи принцип триєдності у своєму хоч і дещо видозміненому вигляді, належать до смислових домінант окремих, давніх за походженням і міфологічних за своїм характером українських колядкових пісень.

Отже, загальна інтенція плачу, його модальність означена уже початковою формулою *плачеть ... а ркучи*. Безумовно, головну роль тут відіграє слово *плакати*: „моторно-слуховий глагол в формі третього лица единственного числа оповещает о заклинательном причитании княгини” [24:32]. *А ркучи* має різновекторний зв'язок: з одного боку, воно пов'язане із значенням культурно-обрядового терміна плакати (і в цьому випадку *а ркучи* позначає мовлення (рѣчь), яке було невід'ємною частиною іншої дії), а з іншого боку *а ркучи* відбиває “вихідну орієнтацію *речи* на змістову сторону висловлюваного” [9:120]. Специфіка цієї орієнтації полягає в тому, що *а ркучи*, зберігаючи ядро свого значення, у сильній семантичній позиції, містить кілька важливих експресивно-смислових відтінків „благаючи”, „просячи”, „молячи” (у зверненні до язичницького персоніфікованого божества). Російською мовою ці відтінки можна означити як „взывая”. Вони формують одне із значень давньоруського *речи* і ледве вловимі. Утім від цього вони не перестають бути реальними. Див., наприклад, у контексті:

И ее увидѣвъ, святѣи Глѣбъ вразумелъ, што те хотятъ его убити... жалостию гласа ... к нимъ, арекучи “Не дѣйте мене, осподо моя и братья моя милая, не убивайте мене” (Ж. Бор. Глеб.) [5:38].

У зв'язку зі сказаним можна навести приклади з індоєвропейських мов, де на основі семантичного або морфологічного способів словотвору спостерігається розвиток дієслів із архісемою “мовлення” від значення „казати” до „просити”, „молити” (у різних своїх смислових варіантах): латинське *orare* – „казати”, „просити”, „молити”, *oracio* – „мовлення,

мова”, „молитва”, грецьке *αῖνῃ* „молитва”, *αῖνῶ* „кричу, кажу”, *αῖνῶ ? .α* „молюсь, умоляю”.

Усвідомлення художньо-сислової своєрідності плачу-молитви Ярославни становить собою ключ для визначення особливостей художньої логіки розгортання сюжетної лінії “Слова”, пов’язаної її втечею князя Ігоря з полону, та виявлення її характерних смислових акцентів.

*Прысну море полунощи,
идуть сморци мъглами:
Игореви князю богъ путь
кажеть
изъ земли Половецкои
на землю Рускую,
къ отину злату столу*

*Погасоша вечеру зори.
Игорь спить,
Игорь бдитъ,
Игорь мыслюю поля мѣритъ
отъ великого Дону
до малаго Донца.*

У тексті пам’ятки відразу після слів Ярославни міститься вказівка на заступництво Бога, а лише потім змальовується підготовка до втечі і сама втеча Ігоря. Така прив’язка контексту (слів автора), що розпочинається словами *прысну море полунощи*, безпосередньо до слів Ярославни є художньо мотивованою з огляду на синкретичний характер самого плачу. Семантичний потенціал фрази *Игореви князю богъ путь кажеть* підкреслює, з одного боку, молитовний характер плачу, а з другого, – його результативність: прохання княгині почуто, плач-молитва Ярославни досягла мети. Повідомлення про заступництво Бога розпочинається фразою, до складу якої входить словообраз море. Узагалі цей образ у самому плачі Ярославни зустрічається двічі: перший раз – у звертанні Ярославни до вітру – *Мало ли ти бяшетъ горѣ под облакы вѣяти, лелѣючи корабли на синѣ морѣ?* – другий раз – у звертанні до Дніпра – *Въз лелѣи, господине, мою ладу къми, абыхъ не слала къ нему слезъ на морѣ рано.* В останній фразі, що містить прохання про допомогу, виразно вимальовується художньо-сислова опозиція Дніпро – море: якщо із персоніфікованим образом Дніпра навіть не опосередковано-асоціативно, а прямо, безпосередньо пов’язана ідея про порятунок Ігоря, то із морем асоціюється інший комплекс

уявлень – печаль, горе, сльози, загибель. У цьому можна, безперечно, небезпідставно вбачати своєрідну реалізацію глибинних шарів міфопоетичної інформації, пов'язаної відповідно із рікою (водою, що біжить) і морем (водою, що стоїть). Однак прикметно, що саме море дає символічну відповідь на плач Ярославни, сигналізуючи про дію Божого промислу.

Відтак видається можливим перекладати давньоруське *аркучи* у плачі Ярославни за допомогою дієприслівників, які експлікують прихований шар смислової структури плачу – „благаючи”, „молячи”.

Література

1. Ананьева Н.Е. История и диалектология польского языка. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 304 с.
2. Архангельский областной словарь. Вып. 1 (А – Березок). – М.: Изд-во Московского университета, 1980. – 168 с.
3. Бирнбаум Х. Праславянский язык: Достижения и проблемы в его реконструкции: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 512 с.
4. Bruckner A. Słownik etimologiczny języka polskiego”. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1970. – 805 s.
5. Булаховський Л.А. “Слово о полку Игореве” как памятник древнерусского языка // Булаховський Л.А. Вибрані праці в 5-ти томах. – Т. 3: Славістика. Російська мова. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 441–480.
6. Дяченко Г. Полный церковно-славянский словарь (с внесением в него важнейших древнерусских слов и выражений. – М.: Отчий Дом, 2002. – 1120 с. Репринтное издание 1900 г.
7. Історія української мови. Фонетика. – К.: Наукова думка, 1979. – 507 с.
8. Лихачев Д.С. “Слово о полку Игореве” и культура его времени: Монография. – 2-е изд., доп. – Л.: Худож. лит., 1985. – 352 с.

9. Макеева И.И. Языковые концепты в истории русского языка // Язык о языке: Сб. статей ... С. 63–156.
10. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. – Praha: Nakladatelství česko slovenské akademie věd, 1957. – 627 s.
11. Мейе А. Общеславянский язык. – М.: Издательство иностранной литературы, 1951. – 491 с.
12. Обнорский С. Слово о полку Игореве // Обнорский С.П. Избранные работы по русскому языку. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1960. – С. 33–98.
13. Псковский обласной словарь с историческими данными. Вып. 1 (А – Бибишка). – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1967. – 197 с.
14. Словарь русских народных говоров. Выпуск 1 (А). – М.–Л.: Наука, 1965. – 302 с.
15. Словарь-справочник “Слова о полку Игореве”. Вып. 1. (А–Г). – М.–Л.: Наука, 1965. – 197 с.
16. Слово о полку Ігоревім. Давньоруський текст і ритмічний переклад. – К.: Радянська школа, 1989. – 310 с.
17. Соболевский А.Н. Труды по истории русского языка. Т. 1: Очерки из истории русского языка. Лекции по истории русского языка. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 712 с.
18. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 3. – Петербург, 1903.
19. Tymčenko J. Istoryčnyj slovnyk ukrajins'koho jazyka. Т. 1–2 (А–Ж). – München: Verlag Otto Sagner, 1985. – 947 s.
20. Толстая С.М. Славянские параллели к русским verba и nomina olicenoli // Язык о языке. Сб. статей / Под общ. рук. и ред. Н.Д. Арутюновой. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 172–190.

21. Трубачев О.Н. Этимология и текст // Трубачев О.Н. Труды по этимологии: Слово. История. Культуры. Т. 1. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 54–60.
22. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1 (А–Д): пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1986. – 576 с.
23. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.
24. Якобсон Р. Композиция и космогония плача Ярославны // Труды отдела древнерусской литературы. Т. 24: Литература и общественная мысль древней Руси. – Л.: Наука, 1969.
25. Якобсон Р. Роль языкознания в экзегезе “Слова о пълку Игоревѣ” // Якобсон Р. Избранные работы. – М.: Прогресс, 1989. – С. 421–422.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена анализу звуковой формы и содержания одного из слов, которое является чрезвычайно важным для определения семантической организации плача Ярославны.

SUMMARY

The article deals with the analysis of phonetic form and intension of a word which is crucial for determining semantic organization of the Weeping of Yaroslavna.